

TM	Г. XXXV	Бр. 2	Стр. 513-529	Ниш	април - јун	2011.
----	---------	-------	--------------	-----	-------------	-------

UDK 021.1+004.738.5

Прегледни чланак

Примљено: 8. 4. 2010.

Жељко Вучковић
Универзитет у Новом Саду
Педагошки факултет
Нови Сад

ЗАЛАЗАК ГУТЕНБЕРГОВЕ ГАЛАКСИЈЕ: КУЛТУРОЛОШКЕ И ЕПИСТЕМОЛОШКЕ ИМПЛИКАЦИЈЕ

Резиме

У овом раду аутор преиспитује мисију књига и библиотека, као најважнијих симбола Гутенбергове галаксије, у ери Интернета. Полазиште истраживања је идеја о књизи као микромоделу целокупне културе. Све велике смене комуникационих парадигми праћене су оштрим полемикама заступника старих и нових технологија. Аутор указује на то да библиотеке морају чувати и преносити знања и информације у различитим облицима и на различитим носиоцима, медијима и технологијама, а истовремено сачувати однос према књизи као оваплоћењу и симболу културе. Електронски медији неће уништити цивилизацију књиге. Они ће радикално променити начин на који људи делују и размишљају, док ће нови начини комуницирања временом понудити могућности за одговарајуће организовање и разумевање света у коме живимо.

Кључне речи: књиге, библиотеке, култура, епистемологија, Интернет

УВОД: КЊИГА КАО МИКРОМОДЕЛ КУЛТУРЕ

Свака комуникациона технологија представља огледало и израз културе у оквиру које је настала, али у исто време она у себи носи клицу промене и преображаја те културе. У историји човечанства до сада су забележене четири кључне комуникационе парадигме: говор, писмо, штампа и електронско комуницирање. Нове технологије и методе за пренос информација никада се не могу свести само на

пука техничка средства. Промене у основним начинима комуницирања и у технологији медија за пренос знања увек закономерно изазивају велике промене у свим областима друштвеног живота, у економској, духовној и културној сфери. Као што је с правом показао Маршал Меклуан, начин на који нешто саопштавамо у великој мери одређује значење, садржај и смисао онога што саопштавамо. (Меклуан 1971). *Медијум је порука*, а средства, методи и технологије за бележење, чување, пренос и посредовање знања и информација нису само пасивна амбалажа, већ активни чиниоци у комуникационом ланцу и сложени процеси који подједнако преобликују и људе као и постојеће технологије. Значај ове Маклуанове далекосежне максиме можемо показати на примеру мобилног телефона као данас свеприсутног средства комуникације. Писање порука на мобилном телефону подразумева брзину, економичност, али и веома ограничен избор речи и изражајних средстава. Последица тога, показују истраживања, јесте да се млади људи у својој комуникацији служе са свега двестотинак речи и фраза, па је у ери мобилних телефона тешко могуће замислити писање суптилних љубавних писама. Сажимањем речи и изостанком граматике настаје један нови технологизовани језик, лишен семантичког богатства, културолошког и духовног потенцијала. Ако је тачно Витгенштајново запажање да су границе нашег језика заправо границе нашег света, очигледно је да осиромашење језика неминовно доводи и до осиромашења смисла и губитка хумане сврхе комуницирања.

Живимо у времену велике смене доминантних комуникационих технологија. Цивилизација штампане књиге, на којој наша друштва почивају већ више од петсто година, замењује се електронским екраном и дигиталном писменошћу: "Темељи тзв. Гутенбергове галаксије се љуљају, иако влада готово апсолутни привид (на сајмовима књига, у издаваштву, у библиотекама) да ће ова империја са књигом која се додирује, ставља под јастук, чита у возу, вечно потрајати. Колико год се инсистирало да је писана реч остала на ногама и да јој електроника и сви ти компјутерски дискови не могу ништа, све је јасније да се назире прекретница.

Да ли ће информатичка галаксија уништити Гутенбергову? Прогнозе о одумирању "папирне ере", о превазиђености књиге, почеле су да се јављају још са Маршалом Маклуаном... Начин стварања, чувања и преношења информација из основа се мења. У том смислу тренутак у којем живимо сличан је времену у којем је долазило до преласка са усмене културе на културу засновану на рукописима, а потом са рукописа на штампану " (Божић 1999, 134).

Све велике смене комуникационих парадигми праћене су оштрим полемикама заступника старих и нових технологија. У Платоновом *Федру*, написаном пре близу 2.500 година, Сократ критикује

проналазак писма, сматрајући да оно носи привидну, а не стварну мудрост, те да се само жива, разговорна реч уписује у душу онога који је жељан знања (Платон 1985). Исто тако проналазак штампе нападан је као непотребан, па и као ђаволски изум. Данас се поново налазимо у средишту сличне полемике између заговорника Гутенбергове цивилизације књиге и поклоника Интернета и дигиталне комуникације. У овом раду бавићемо се мисијом књига и библиотека, као најважнијих симбола Гутенбергове галаксије, у ери Интернета.

Методолошко полазиште истраживања је идеја о књизи као микромоделу целокупне културе. Култура, књиге и читање чине нераскидиво јединство. Култура, као свет симболичних и осмишљених творевина човековог стваралаштва, отвара животни простор за читање и разумевање: "У контексту овакве улоге свет као културна реалност претвара се у једну огромну књигу која укључује знања, веровања, уметност, морал, законе, обичаје, а такође и информатичке способности и навике које је саздао и усвојио човек као члан друштва. Читалац се судара са сложеном хијерархијом нивоа које мора да прође урањајући у текст књиге. Култура у целини може да се посматра као текст, пише Јуриј М. Лотман. Међутим, изузетно је важно нагласити да је то сложено устројен текст који се разлаже на хијерархију текстова у текстовима и формира сложене укрштаје текстова" (Карданова 2009, 425).

Више од пет векова наш интелектуални и културни дискурс обликују модели комуникације који проистичу из природе штампаних медија, тако да прелазак на мрежно и електронско комуницирање доноси наговештај радикалног преустројства у начинима понашања и разумевања света, у поимању ауторитета, у односу аутора и читалаца, у начину на које циркулишу идеје и модели понашања и мишљења. Померање доминантног модела комуницирања од књиге ка екрану доноси нове изазове, у распону од репресивног до еманципаторског модела света. Расправа о будућности књиге и библиотека тако постаје расправа о магистралним правцима развоја друштва и културе.

ПРЕОБРАЖАЈИ КЊИГЕ

Књига на богослужењу, књига у ђачкој торби, књига на полици библиотеке, књига у коферу путника, књига под јастуком болесника, књига на компактном диску, електронска књига, књига на Интернету ... Постоји ли уопште нека трајна и потпуна дефиниција, неко заједничко језгро, неки свеобухватан *појам књиге*? Или је реч о међусобно неупоредивим контекстима и садржајима, о непрецизности и непотпуности језичких одређења? Као да књига измиче свакој дефиницији, као да је књига увек негде другде: „То додуше вриједи и за већину производа људске дјелатности, али посебност је књиге у

томе што се намјере, употребне намјене и техника, које би све заједно могле послужити као основа за дефиницију, не дају сапети у оквире феномена књиге. Оне, напротив, те оквире увелике надилазе, те у становитом смислу задржавају своју аутономију и развијају се према повијесним приликама, дјелују једне на друге, узајамно мијењају садржај, изазивајући непрестане и безбројне промјене не само књиге него и њеног положаја и улоге у животу појединца и друштва” (Escarpit 1978, 14).

Занимљиво је да етимологија речи књига указује превасходно на техничке аспекте за њену производњу или на материјале за писање као што су кора дрвета, биљна влакна или свила. Грчки израз *biblos* означавао је срцику неких врста трске, пре свега папируса, *liber* је на латинском влакнасти слој испод коре дрвета, а реч књига у словенским језицима вероватно води порекло од кинеске речи *king* која се користила за означавање потке у производњи свиле.

Иако се технички и материјални аспекти књиге, као што ћемо касније видети, никако не смеју потценити нити занемарити, они су очигледно недовољни за целовиту дефиницију књиге. Јер, књигу заправо одређује сложено и динамично јединство њених материјалних одређења, интелектуалног садржаја дела које је у њој представљено, као и разноврсних функција које књига има у животу појединца и друштва у целини.

У теорији библиотекарства књига се користи као генерички појам којим се означавају разнолике форме материјализације одређеног књижевног, научног или неког другог дела. По одређењу Татјане Апарац Газиводе, у ужем смислу под књигом се подразумева писана или штампана порука одређене дужине, забележена на материјалној подлози погодној за руковање и довољно сигурна да омогући трајност и релативно једноставну преносивост у поступцима јавне употребе. У ширем смислу, књига се дефинише као сваки материјални медиј на којем је визуелним, аудитивним или тактилним симболима обликован скуп мисли или осећања (Апарац Газивода 1993). Оваквим одређењем дефиниција књиге приближава се дефиницији документа, а у исто време обезбеђује се отвореност према мноштву и разноликости нових медија на којима се књиге појављују.

Током своје повесне еволуције књига је пролазила кроз различите техничке, естетске и функционалне преображаје. При томе је свака техничка новина, битна за производњу и ширење књиге, у потпуности прихватана тек онда када је одговарала аутентичним друштвеним потребама. Различите етапе у еволуцији књиге јасно показују значај метода, оруђа и техника помоћу којих се људска искуства и сазнања чувају, преносе, користе и институционализују у друштвеној пракси.

Према класификацији Робера Ескарпија, датој у његовом познатом делу *Револуција књиге*, прва етапа у развоју књиге био је *волумен*, то јест свитак листова папируса, облик погодан за књижевни живот у класичној Атини, а касније и у Риму. У ограниченом опсегу античког полиса јавно читање са папируса представљало је најприроднији облик објављивања књижевног дела и укупне књижевне комуникације. Оно што је за стари век значајно свитак папируса, за средњи век је пергаментни *кодекс*. Он је много више одговарао правним, научним и црквеним текстовима, цивилизацији у којој су политичка стабилност, теологија и обнова античких сазнања били важнији од лепе књижевности. Више од хиљаду година рукописна књига на увезаним листовима пергамента биће универзално средство за очување, саопштавање и ширење мисли како у хришћанском, тако и у арапском и хебрејском свету.

Гутенбергова штампарска револуција, као следећа велика епоха развоја књиге, започиње средином 15. века, у време када књига у Европи постаје веома тражена роба, када у градовима расте број писменог становништва, када је студентима неопходна стручна литература и када откриће класичних античких рукописа изазива широко интересовање учених људи. Штампана је убрзо почела да осваја и преобликује друштвену свест и све области живота. Тако ће, на пример, *Библија* штампана на народном језику убрзати рушење старе црквене хијерархије и подстаћи настанак и ширење протестантизма. Још су очигледније промене у читавом низу институција заснованих на штампи, какве су књиге и часописи, образовни систем, издавачка делатност, библиотеке и слично.

Настанак и развој кодекса на папиру, као уобичајене форме књиге, један је од одлучујућих момената у повести чувања, претраживања и коришћења информација у западноевропском свету, који се по свом значају и утицају може поредити са открићем и усавршавањем алфабетског писма. Општа прихваћеност штампаног папирног кодекса представља добар пример информационог и комуникационог медија који је подједнако погодан и ефикасан, лак за израду, чување и коришћење. Штампану књигу чини срећан спој алфабетског писма, кодекса као облика публикације, папира као материјала и технологије штампања помичним штампарским слогом.

Брзи напредак штампарске вештине значиће почетак великих, често и револуционарних промена у културном, духовном, економском и политичком животу. Велики број примерака штампаних књига омогућио је да књиге буду не само широко доступне, већ и знатно јефтиније од својих рукописних претходница. Такође, идентичност сваког примерка једног издања омогућила је низ других предности у коришћењу књига: индексе, цитирање, библиографске записе и слично. Формат књиге се смањује тако да књиге постају по-

годније за преношење и читање. Књига добија важност какву није имала у читавој дотадашњој историји, постајући најважније и најделотворније средство за преношење и ширење научних и свих других информација и моћна полуга целокупног цивилизацијског напретка (Stipčević 1985).

Записана људска реч и мисао, у штампаној форми, постаће део разноврсних сфера друштвене делатности, чији је значај тешко у потпуности истаћи и разумети. У времену рукописних књига, књиге немају ни своје писце нити своју публику у пуном смислу ових појмова. Средњовековна схоластичка традиција учења и преношења знања заснована је на понављању и пасивности много више него на критичности, оригиналности и иновативности. Под утицајем цркве као доминантне снаге интелектуалног и културног живота, истраживање природних појава и пракса експериментисања не сматрају се нарочито потребним нити пожељним. Свака оригиналност и искакање из утврђеног погледа на свет лако су се могли сузбити и контролисати. Појава и ширење штампе помажу да се промени схоластички модел науке и културе. И свети и световни и научни текстови постају доступни све ширем слоју људи, а сваки писмен човек може их читати, разумевати и критички просуђивати. Пре појаве типографије научници су током свог живота могли видети свега неколико десетак књига, а након Гутенберговог проналазка они могу консултовати читаве библиотеке са хиљадама примерака књига штампаних у целој Европи, и чији аутори такође имају приступ до нарастајућег корпуса научног сазнања. Знање постаје отворено за научну проверу и критику. Књига омогућује да научно знање постане и кумулативно, јер му свака генерација даје властити допринос. Нове идеје и информације у форми књиге лако прелазе границе градова и земаља.

Поред науке, снажан замах добија поучна и забавна литература намењена широком слоју становништва, занатлијама, трговцима и свим писменим грађанима. Појављује се велики број штампаних календара, алманаха, као и низ књига са практичним упутствима потребним за одвијање привредног и свакодневног живота. За потребе новог слоја читалачке публике, која нема великог интереса за научна дела на грчком и латинском језику, штампају се и издају корисне, јефтине, лако разумљиве и популарне књиге. Нека позната књижевна дела преводе се на народне језике и приређују у облицима који су приступачнији градском становништву. Престаје потреба да се на књигу гледа као на редак и драгоцен предмет који се може консултовати само у скровитој тишини библиотека. Целокупни друштвени разврата налаже да књиге буду јефтине, подесне за преношење, како би се могле консултовати и читати на било којем месту и у било којем тренутку.

Средишњи проблем штампарства и издаваштва постаје откривање и производња оних књига које широка публика жели. Књига постаје прва масовно произведена, индустријска роба, а из идеје и праксе опште приступачности и лаке преносивости настају нови слојеви читалачке публике и тржиште књига које је претпоставка успеха штампарске револуције и општег економског и друштвеног напретка. Низ економских, социо-психолошких и политичких промена које доноси појава штампарства из темеља мења европску цивилизацију. Нови медиј утиче и на владаре и на побуњенике, као и на најшире слојеве становништва. Маршал Меклуан ће прецизно одредити основне правце промена које доноси гутенберговски подухват.

1. Својом једнообразношћу, прецизношћу, поновљивошћу, механичком израдом, штампана књига је прототип будуће индустријске производње и покретач робноновчане привреде.

2. Штампана је омогућила да људи виде своје народне језике и тако је подстакла конституисање нација и националног јединства, слободе и заједничких вредности.

3. Као што је фонетско писмо омогућило интеграцију Римског царства, тако је и штампа, као средство друштвеног општења, помогла строжу, законски регулисану организацију ренесансних држава. Нико није могао бити изузет од примене закона када су правни прописи могли да се публикују и шире у форми идентичних штампаних текстова.

4. Једнообразност и поновљивост штампе створили су политичку аритметику 17. и хедонистички рачун 18. века. Хедонистички рачун, који подразумева егзактан приступ мерењу последица индивидуалних и друштвених активности, постао је основа утилитаризма и прагматизма као нових идеологија грађанске класе у успону.

5. На социо-психолошком плану штампа је подстакла и створила индивидуализам. Читајући књигу по властитом, слободном избору, човек се издваја из колективне анонимности, стиче сопствена гледишта и критички однос према стварности и владајућој идеологији. (Mekluan, 1973).

Штампарска технологија проузроковаће и прву *експлозију информација* у дотадашњој повести човечанства. Демократизација знања и све снажнија друштвена улога књига и библиотека отвориће врата успону науке, развоју нових научних метода и епохи европског просветитељства. Усавршавање штампарских машина отвориће еру масовне, јефтине и општедоступне књиге, која и данас траје. Међутим, нова комуникациона средства у 20. столећу довешће пред велике изазове Гутенбергову цивилизацију штампане књиге.

ИЗАЗОВИ НОВИХ КОМУНИКАЦИОНИХ МЕДИЈА

Занимљиво је да је први пројекат дистрибуције књига у дигиталној форми назван управо именован Јохана Гутенберга. Пројекат који је 1971. године започео студент Универзитета у Илиноису Мајкл Харт залаже се за креирање електронских верзија књига у јавном домену и за њихово бесплатно дистрибуирање путем Интернета. Данас је могуће преузети преко 30.000 наслова електронских књига, а преко 100.000 наслова доступно је преко институција које су партнери у пројекту. На адреси www.gutenberg.org доступна је и статистика коришћених електронских издања, па се тако може видети да је марта 2010. најтраженија књига била *Алиса у земљи чуда* са 24.318 преузимања, док је на 97. месту *Комунистички манифест* са 2.464 преузимања.

У књизи под насловом *Гутенбергова елегија: судбина читања у ери електронике*, Свен Биркерц истражује судбину књиге и читања у дигиталној култури. Савремена цивилизација налази се у средишту транзиције, друштвеног и технолошког преображаја од штампе ка електронској комуникацији. Књига је, сматра Биркерц, идеално средство за пренос идеја, средство које је прославило реч обезбеђујући јој трајност, преносивост и свеприсутност. У књигама је забележена наша целокупна историја. Књига чува и преноси приче које нам помажу да разумемо судбину човечанства. Књиге су простор рефлексije и мудрости, темељ за разумевање света око нас. Искуство читања доводи нас до властитих корена и осветљава најскривеније тајне људске егзистенције.

Какве су последице транзиције од културе књиге до културе екрана и електронске комуникације? Према Свену Биркерцу, последице су веома забрињавајуће: фрагментаризација простора и времена, губитак пажње и посвећености, нестрпљивост, брзина и површност, недостатак жеље за систематским истраживањем, губљење вере у приповедање, радикални раскид са традицијом, одсуство визије, осиромашење и ерозија језика, укидање приватности, тотална зависност о технологији. Овај електронски постмодернизам ставља на коцку душу појединца и друштва у целини, подривајући саму суштину личног и колективног идентитета и трајања. Укратко, постмодерни електронски свет нуди нам Фаустову нагодбу у којој продајемо своју духовност и своје душе за неизвесну дигиталну будућност (Birkerts 1994).

На потпуно супротном становишту од Свена Биркерца стоји амерички футуролог Николас Негропонт, заступник безграничног „технолошког оптимизма”, у књизи чији наслов садржи јасну поруку и препоруку: *Бити дигиталан*. У овом манифесту компјутерске ере, Негропонт образлаже своје уверење да ће тек у информатичком друштву бити могућа пуна слобода сваког појединца, подржана компјутерима и телекомуникацијама као „коначном технологијом сло-

боде”: „Више од свега осталог, мој оптимизам долази из оснажујуће природе дигиталног начина живота. Приступ, мобилност и способност да се утиче на промену јесу фактори који ће будућност учинити тако различитом од садашњости. Информативни аутопут данас може звучати као заблуда, али он је прикривена изјава о сутрашњици. Он ће постојати, превазилазећи наша најлуђа предвиђања. Како деца буду усвајала глобалне информативне ресурсе и како буду откривала слободу да без дозвола учитеља раде са њима, ми ћемо бити на путу да пронађемо нову наду и достојанство на местима где су они претходно врло мало постојали” (Negropont 1998, 236).

Негропонт посебно наглашава да истинска вредност компјутерских мрежа и Интернета мање лежи у информацијама, а више у људској заједници. Информативна магистрала је много више него пречица ка свакој књизи у Конгресној библиотеци – она ствара потпуно нову глобалну друштвену заједницу. Међутим, Негропонт не увиђа да глобална друштвена и информациона заједница, заснована на различитим економским, политичким и стратешким интересима, може бити извор и израз отуђења и манипулације, а често и сурогат истинске и непосредне међуљудске комуникације.

Са аспекта наше основне теме, за нас је посебно важно питање будућности књига, читања и библиотека као најзначајнијих производа и симбола Гутенбергове цивилизације. Са библиолошког аспекта било би пожељно избећи сваку искључивост и омогућити плодотворни дијалог људи књиге и људи екрана, традиционалне и електронске писмености.

Од како се 1987. године појавио први компјутерски роман, *Поподне* Мајкла Џонса, и многи књижевници увиђају креативне потенцијале електронског писања и читања. Уместо линеарне комуникације традиционалног приповедања, компјутерска књижевност нуди интерактивност у којој читалац сам одабира стазе читања. Како каже Милорад Павић, у овом часу човечанство преобликује наслеђена средства језичког комуницирања и ствара нова: у 21. веку, у времену интернета и хипертекста писаће се и читаће се у свим правцима, онако како се мисли и сања (Божић 1999, 136).

Године 1998. компанија *Неуромедија* произвела је први ручни електронски читач, а ускоро је *Софтбук* лансирао свој читач у којем повезу који је могао меморисати 10.000 страница текста. Данас на тржишту доминирају *Амазонов* читач Kindle и *Сонијев* ПРС 500. Амазонов модел скида садржаје преко 240.000 књига, има и бесплатан приступ Википедији, а његов произвођач планира да у 2009. години прода 380.000 читача типа киндл. Амерички национални институт за стандарде и технологију предвиђа да ће до 2018. године близу 90% продатих књига бити у електронском формату. Електронски читачи постају прави тржишни хит, па се већ и постављају стандарди

које они морају да испуне да би могли да се такмиче са штампаним медијем: преносивост (мала тежина и адекватна висина); једноставност употребе; читљивост (контраст и оштрина); дуготрајност; стандардизација софтвера; компатибилност и размена података; повољна цена; енергетска поузданост (могуће без батерије); подешавање позадине и величине слова; персонализација (могућност селектовања текста и прављења читалачких белешки. Очигледно је да се произвођачи труде да преузму што више карактеристика штампане књиге (Вучковић и Тодоров 2010).

Међутим, може се рећи да је дискусија о односу штампане књиге и електронског читача још увек у фази дефинисања правих проблема. Традиционалисти, попут Свена Биркерца, упозоравају на техничке и емоционалне недостатке е-читача: немате осећај докле сте стигли са читањем, не постоји мирис нити додир књиге, не постоје трагови ранијих читања. Чак је и оснивач компаније Амазон признао да је Kindle више услуга него артефакт. Такође, када читате деци, њихову пажњу више привлаче дугмићи и тастатура него садржај приче. Организациона логика електронског текста другачија је у односу на традиционалну књигу која је и даље најбољи модел продубљеног изучавања и студирања текста. Велики број нових издања и нових технологија за њихову припрему и дистрибуцију није гаранција активног и креативног читања и квалитетне читалачке публике. Како с правом запажа Јасна Јанићијевић, човек масовне публике мало чита велика и значајна дела светске литературе, спознајући стварност преко електронских слика које га довољно забављају, обавештавају или поучавају, и које су сурогат за сваку врсту креативног, индивидуалног стваралаштва: "Чудно је у којој мери човек данашњице, иако окружен најсавременијим електронским оруђем које му у сваком погледу олакшава живот, та иста оруђа најмање користи да уздигне своју духовност и покрене своју креативност, задовољавајући се илузијом да је сасвим довољно неговати властиту башту, како је то давно рекао лукави Волтер, и у њој имати потпуни комфор. Још ако ту башту може да прекрије и властитом електронском мрежом, може му се остварити некада сасвим утопијски сан да не искорачивши из ње, а задубљен у листање Интернета, сазна све што би му иначе књиге, људи и живи догађаји могли саопштити" (Јанићијевић 1999, 21).

Тешко је, ако не и немогуће, дати рецепт за превазилажење кризе читања са којом се данас све дубље суочавамо. Криза читања само је израз дубље кризе вредности постмодерне епохе површности и заводљиве виртуелне реалности. Па ипак, тамо где је опасност расте и оно што може бити спасоносно. Информатичка револуција пружа нове шансе и нове изазове библиотечарској професији. Њен задатак не може бити само обезбеђивање брже доступности до свих информација и публикација, већ и неговање читалачких укуса и навика и враћање

на већ помало заборављену магичну сврху читања и књига. Можда нам треба једна нова утопија о универзалном братству читалаца.

С друге стране електронски ентузијастички указују на предности нових технологија, уз уверење да је дигитална писменост нова шанса за човечанство и да млада генерација нема емоционалних потешкоћа у прихватању нових медија. Такође, 2007. године на тржишту се појавила и машина за брзо штампање књига, Espresso Book Machine, која је у стању да преузме дигитализована издања и произведе и повеже класичну књигу од 300 страна са насловном страном и корицама за само четири минута. У току су договори са издавачима и дигиталним библиотекама који могу резултирати новом симбиозом гутенберговске и електронске цивилизације.

О БУДУЋНОСТИ КЊИГА И БИБЛИОТЕКА

У времену бурних технолошких, цивилизацијских и друштвених промена, све традиционалне институције суочене су са неопходношћу преиспитивања властите мисије и са потребом дефинисања нове развојне парадигме. На почетку новог миленијума и библиотеке у целом свету налазе се пред бројним, понекад чак и драматичним изазовима. У тренутку кад је информациона експлозија на свом врхунцу, појављују се тезе о економској и организационој превазиђености, па чак и о крају библиотека, које ће Интернет и нове комуникационе технологије учинити сувишним и претворити их у најбољем случају у музеје књига. Међутим, овај кратковиди технолошки оптимизам већ је показао своја властита ограничења. Гушимо се у изобиљу свакојаким информација и публикација, а гладни смо суштинских сазнања. Како у новом информационом мору без обала пронаћи праву, истиниту информацију или заиста вредну публикацију? Ето суштинског питања које даје нови замах и нову шансу библиотекарској професији, али истовремено захтева и превредновање традиционалног модела пасивног библиотекарства.

Библиотекарство је од самих својих почетака успешно развијало специфичне методе, технике и организационе моделе за бележење, чување, обраду и коришћење записаног људског знања и искуства и отуда у својим најбољим традицијама одувек је било образац информационог рада. Брзина и спремност библиотека да своје циљеве прилагоде технолошким и друштвеним променама и данас и убудуће представљаће меру њихове виталности и друштвеног статуса и утицаја. С друге стране, однос друштва према библиотекама није само однос према прошлости и културној традицији, већ и однос према будућности.

Већина водећих теоретичара савременог библиотекарства уверена је да ће информатичка технологија омогућити библиотекама да

своју друштвену мисију испуне потпуније него икада у својој историји, у мери у којој успеју да преосмисле своју улогу у електронској ери и пронађу нову парадигму своје делатности. Ево и неколико главних аргумената заступника овакве визије: (Стокић Симончић и Вучковић, 2007)

1. Савремене информатичке технологије нису никаква сврха по себи, већ само средство које ће омогућити библиотекарима да свој посао обављају брже и ефикасније. Прикупљање, чување, обрада и коришћење информација одувек су били у делокругу рада библиотека. Стога су библиотеке природно и логично место за примену нових технологија које ће снажно допринети њиховом развоју и повећању друштвеног утицаја. И електронске и виртуелне библиотеке имају у основи исти циљ са традиционалним библиотекама: да на најбољи и најпотпунији начин задовоље потребе људи за знањем и информацијама на сваком месту, у свако време, за сваког корисника.

2. Фондови библиотека у електронском облику нису замена, већ *допуна* постојећих библиотечких збирки. Чак ни Интернет као најмоћнији извор информација неће смањити потребу за класичним библиотекама. Библиотеке су одувек биле и биће отворене за све видове публикација, без обзира на њихов материјални облик, а њихова организација кретаће се ка форми хибридних библиотека.

3. Уз претходни аргумент често се наводе и аргументи о континуитету и симболичкој вредности књижне културе. Слободно демократско друштво рођено је из књижне културе и неће моћи да преживи без ње. Књига јача културу, као симбол отвореног и слободног стваралаштва. Никаква техничка средства не могу заменити радост сусрета и комуникацију са књигом. Заједно са књигом сачуваће се и библиотеке које ће и у будућности чувати и ширити штампане публикације - информационо друштво неће укинути традиционалне облике комуникације.

4. На почетку развоја електронског публикавања и информационих мрежа широко је заступана идеја „доступ уместо поседовања”, из које је следило да библиотеке могу радикално смањити обим својих властитих збирки, а временом у потпуности престати да набављају штампани материјал. Међутим, у библиотечкој пракси већ се показало да овај принцип није увек ефикасан ни економски оправдан. Библиотеке треба да имају и могућност доступа и могућност набавке, а најважније је наћи *разуман баланс* између ова два принципа, са циљем да се потребе крајњих корисника задовоље на најбоље начине. Принцип доступности никада неће потпуно заменити важност физичког фонда. Уколико су књиге у традиционалној форми ефикасно и удобно средство за пренос информација, оне ће се и даље штампати. Могуће је, уосталом, да ће многе библиотеке имати једну исту књигу на различитим медијима - у штампаном облику, на компактном диску и *on line*.

5. Без обзира да ли се књига појављује у класичном или електронском лику, суштина њене мисије је у снази речи и поруке коју она носи, у новим хоризонтима слободе које књига може да отвори. Добра књига никада није монолог, већ дијалог, трајна и неограничена међуљудска комуникација. Уместо било какве одбране књиге, довољно је да она буде отворена и прочитана, без обзира да ли је њен садржај на хартији или на екрану.

Питање будућих функција библиотека не треба разматрати као спор узајамно искључујућих поставки: „или-или". Библиотеке су од свог постанка вишефункционалне институције, и то ће и даље остати. Оне морају чувати и преносити знања и информације у различитим облицима и на различитим носиоцима и истовремено сачувати однос према књизи као оваплоћењу и симболу културе. Теорија библиотекарства треба да устроји и објасни континуум информационих средстава, везаних са развојем људске цивилизације. У моменту свога појављивања сваки нови медиј наилазио је на отпор и одбацивање. Међутим, проблем није у томе треба ли библиотеке да прихвате компјутеризоване форме представљања информација, већ на који начин библиотеке треба да се прилагоде неизбежним технолошким иновацијама, а да не престану да буду библиотеке (Lancaster 1982).

Питање да ли ће књига будућности бити физичко или електронско устројство, које је кључно за информатичаре, технологе и економисте, за библиотекарe ипак нема суштински значај. Током своје богате историје, дуге више од пет хиљада година, књига је мењала своје материјале и формате, од сумерских глинених плочица, преко папирусних свитака Александријске библиотеке, средњевековних рукописа, Гутенбергове штампарске револуције, до компактних дискова, Интернета и електронских читача, али је њена суштинска мисија остајала непромењена. Књиге су, у целини, мање коначне од нас самих.

Без обзира шта ће заменити класични облик књиге, за библиотекарe је најважније како разумевају природу информација и знања у савременом друштву и своју улогу посредника у комуникационим процесима. Људи мисле и осећају и желе да производе свога духа поделе са другим људима, а књига, у штампаном облику, или као електронски или виртуелни документ, само је средство за остваривање потребе за емоционалном и духовном разменом, која хумана бића чини јединственим на нашој планети.

Будуће библиотеке биће отворене и гостољубиве за разнолико мноштво – људи, публикација и услуга. Различите библиотеке и различити корисници захтеваће постојање како електронских тако и штампаних облика комуникације. У предвидивој будућности ће се користити и линеарни текст и хипертекст. Библиотекари ће наставити да испуњавају двоструку мисију, да задовоље потребе корисника и да

очувају тековине културе: "Сви ми представљамо Гутенбергове људе који воле и цене књигу. Замена књиге телевизором и компјутерским екраном нама делује као тријумф варваризма. Међутим, електронски медији неће уништити цивилизацију књиге. Они ће радикално променити начин на који људи делују и размишљају, док ће нови начини комуницирања временом понудити могућности за одговарајуће организовање и разумевање света у коме живимо" (Кернан 1994, 72).

Будућност библиотека није само технолошко, већ много више друштвено, културолошко и вредносно питање. Савремена библиотека није пасивни отисак окружења, већ жива и динамична институција, произвођач нових услуга и вредности. Ствар није само у различитим формама библиографских или информационих услуга, већ пре свега у чињеници да је библиотека способна да кориснику приближи *знање*. Знање није свака информација, већ само изабрана и интерпретирана информација, која је израз стварности и која одговара истинским људским потребама. Управо зато велике светске библиотеке ангажују врхунске стручњаке из разних научних и стручних области, способне да обаве избор и вредновање информација и да пружају висококвалитетне интелектуалне услуге за све групе корисника. Одабирајући информације, библиотека производи знање, распростирући знање, библиотека производи просвећеност, просвећујући, библиотека преноси друштвене вредности. Либерални модел библиотеке признао је своја ограничења: Конгресна библиотека САД променила је основну формулацију која изражава њену мисију; уместо „библиотека прикупља, чува и представља информације”, амерички библиотекари сада истичу да они „сабирају знање”, то јест одабирају, интерпретирају и оцењују информације и помажу корисницима да их усвоје и примене у животу (Brofi 2005).

Разматрање тенденција развоја савременог библиотекарства закључујемо оценом да није спорно хоће ли библиотеке преживети изазове електронске ере, већ како ће на најбољи могући начин испуњавати своју мисију у динамичном свету високих информационих и комуникационих технологија. Библиотеке у трећем миленијуму засниваће своју делатност на живим традицијама прошлости, користеће предности технолошких достигнућа садашњости, и стварати будућност у којој ће људима обезбеђивати идеје, информације и знања охрабрујући их у сталном трагању за мудрошћу и слободним саморазвитком. Тако ће се очувати изворна и најважнија мисија књиге, библиотека и читања, лапидарно изражена у пословици *Liber libertatis*, књига ослобађа. А у томе је и трајни и живи смисао Гутенберговог дела и завештања.

Полемика између заговорника и критичара дигиталне револуције наставља се и у нашем времену. Године 2008. у часопису *Ан-лантик* објављен је антологијски текст Николаса Кара под насловом

Да ли нас Гугл заглупљује: шта интернет чини нашем мозгу? Полазећи од Маклуанове максиме да је медијум порука, то јест да начин на који нешто саопштавамо утиче на смисао и садржај поруке, Кар истиче да интернет репрограмира нашу меморију, навикава нас на константно стање расуте пажње и води до губитка способности дубинског читања и разумевања. Ми нисмо оно *шта* читамо, ми смо оно *како* читамо. Када читамо са екрана, брзо мењање фокуса и нових линкова претвара нас у пуке декодере информација, неспособне да се усредсредимо на садржај и пратимо сложене аргументе или заплете у тексту. Интернет не мења само начин на који читамо, већ и начин на који мислимо. (Саг, 2008). Тезе из овог есеја Кар разрађује у књизи *Плићаци: шта интернет чини нашем мозгу*, објављеној јуна 2010. године. Он закључује да нам је интернет ставио на располагање незамисливо обиље информација, али по цену интелектуалне плиткости коју нам не може надоместити ширина информационог океана. (Саг, 2010).

Теоријске расправе о друштвеним и културолошким последицама коришћења интернета у свету прате и систематска емпиријска истраживања информационог понашања Гугл-генерације, попут оних која су спровели OCLC у Охају 2006. под насловом *Студентске перцепције библиотека и информационих ресурса* и Британска библиотека у Лондону 2008. под насловом *Информационо понашање истраживача будућности*. Поменути студије преокренуле су уобичајено уверење да је Гугл-генерација информационо најписменија од свих досадашњих генерација утврдивши њене следеће карактеристике:

1. Привидна лакоћа у руковању и блискост са рачунарима нису праћени разумевањем садржаја, квалитета и релевантности информационих извора.
2. Студенти мало пажње посвећују евалуацији информација бирајући прве резултате са листе пронађених извора.
3. Гугл је главни информациони бренд.
4. Ретко се користе библиотечки сајтови.
5. У исто време раде више ствари на интернету.
6. Воле да се забављају, па очекују да и формално образовање буде забавно.
7. Компјутерске вештине стичу методом покушаја и погрешака, а често користе COPY-PASTE.
8. Предност дају визуелним и скраћеним информацијама, а не пуном тексту.
9. Осећају потребу да стално буду на мрежи, а колеге сматрају важнијим извором информација од формалних ауторитета.
10. Гугл-генерација не поштује интелектуалну својину. (OCLC 2006, UCL CIBER 2008).

Чини се да је кључни епистемолошки проблем несклад између високог нивоа рачунарске писмености Гугл-генерације и ниског нивоа њене информационе писмености. Рачунарска писменост подразумева способност коришћења рачунарских система, мрежа и програма. Иако се ова вештина често поистовећује са информационом писменошћу, треба знати да се ради о два суштински различита феномена. Рачунарска писменост превасходно обухвата познавање технологије и њеног функционисања, док се информационо писменост више бави садржајем, квалитетом и релевантношћу информационог извора. Информационо писмени су они појединци који су научили како треба учити, јер знају како је људско знање организовано, како пронаћи праве информације и како их ефикасно и друштвено одговорно користити. Информационо писменост оспособљава људе да уче током целог живота и да буду успешни у динамичном окружењу високих информационо-технолошких технологија. Она је неопходна претпоставка за дубинско читање и разумевање, уместо површног претраживања и учења са инстант резултатима. (Вучковић и Тодоров 2010).

Интегрални концепт информационе писмености требало би да обједини вредности традиционалне књижне писмености и предности електронских књига и библиотека. Па ипак, у покушају да створи слику неког будућег идеалног читаоца у свету хипертекста и интерактивности, Небојша Ковачевић с правом упозорава да оваква слика поред оптимизма технолошких утопија може садржати и једно ново искуство трагичног: „Можда то није никакав идеални читалац, натчовек дигиталног, већ парадоксално, пре очајник, понајвише налик Кјеркегоровом хероју вере. Или неки нови, још непознати трагични јунак који се сваке вечери, у мраку собе коју осветљава само хладно светло компјутерског екрана или е-читача, без страха баца у сусрет бескрајној усамљености“. (Ковачевић, 2010, 31).

ЛИТЕРАТУРА

- Aparac-Gazivoda, Tatjana. 1993. *Teorijske osnove knjižnične znanosti*. Zagreb: Filozofski fakultet.
- Birkerts, Swen. 1994. *The Gutenberg elegies: The fate of reading in an electronic age*. New York: Faber and Faber.
- Божић, Јадранка. 1999. Антропологија књиге и читања. *Гласник Народне библиотеке Србије* 1: 113–46.
- Brofi, Piter. 2005. *Biblioteka u dvadeset prvom veku*. Beograd: CLIO.
- Вучковић, Жељко и Нада Тодоров. 2010. *Култура читања у времену Интернета*. Инђија: Народна библиотека „Др Ђорђе Натошевић“.
- Escarpit, Robert. 1972. *Revolucija knjige*. Zagreb: Prosvjeta.
- Јанићијевић, Јасна. 1999. Од књиге до компјутера. *Политика* 23. 10. 1999, 21.
- Карданова, Марија Васиљевна. 2009. Култура читања у ритму граничне рационалности, У *Библиотека као огледало васељене*, приредио Добрило Аранитовић, 424–37. Београд: Службени гласник.

- Кернан, Алвин. 1994. Општај од писане речи? *Преглед* 267: 39–44
- Ковачевић, Небојша. 2010. О могућности и стварности: једно (не)аристотеловско читање е-књига. *Култура* 129: 20–31.
- Lancaster, Wilfrid. 1982. *Libraries and librarians in an age of electronics*. Arlington: Information resources press.
- Mekluan, Maršal. 1971. *Poznavanje opština: čovekovih produžetaka*. Beograd: Prosveta.
- Mekluan, Maršal. 1973. *Gutenbergova galaksija*. Beograd: Nolit.
- Negropont, Nikolas. 1998. *Biti digitalan*, Beograd: CLIO.
- OCLC. 2006. College students perception of libraries and information resources. <http://www.oclc.org/reports/pdfs/studentperceptions.pdf> (20.9. 2006).
- Платон. 1985. *Ијон, Гозба, Федар*. Београд: БИГЗ.
- Štirčević, Aleksandar. 1985. *Povijest knjige*. Zagreb: Nakladni zavod Matice Hrvatske.
- Стокић Симончић, Гордана и Жељко Вучковић. 2007. *Управљање библиотекама у добу знања*. Источно Сарајево: Матична библиотека.
- UCL CIBER group. 2009. Information behaviour of the researcher of the future. <http://www.bl.uk/news/pdf/googlegen.pdf> (23.11. 2009).
- Carr, Nicholas. 2008. Is Google Making Us Stupid? <http://www.theatlantic.com/magazine/archive> (25.7. 2008).
- . 2010. *The Shallows: What the Internet is doing to our brains*. New York: W. W. Norton.

Željko Vučković, Novi Sad

THE DECLINE OF THE GUTENBERG GALAXY: CULTURAL AND EPISTEMOLOGICAL IMPLICATIONS

Summary

In this paper the author investigates the mission of book and libraries, as the most important symbols of Gutenberg galaxy, in the Internet age. The starting point of the research is the idea about book as a micromodel of entire culture. All grand shifts of communication paradigms have been followed by sharp polemics of representatives of both old and new technologies. The author emphasizes that the libraries must maintain and transfer knowledge and information in different forms, and to different carriers, media and technologies, and at the same time preserve a relationship with a book as an incarnation and a symbol of culture. Electronic media will not destroy the civilization of a book. They will radically change a way in which people work and think, while, as the time passes, the new communication forms will offer possibilities for appropriate organizing and understanding the world in which we live.

Key words: books, libraries, culture, epistemology, Internet.